

ГУМАНІТАРНА ОСВІТА МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ: ПРОБЛЕМИ ЯКОСТІ

У статті аналізується сутність і зміст гуманітарної освіти, її роль і місце у підготовці майбутнього учителя. Висвітлюються головні проблеми підвищення якості гуманітарної освіти, розкривається механізм її взаємозв'язку із професійною освітою. Доводиться значущість гуманістичної парадигми у становленні особистості майбутнього учителя.

Ключові слова: гуманітарна освіта, зміст гуманітарної освіти, якість гуманітарної освіти, особистість майбутнього учителя, принципи, форми і методи навчання.

Постановка проблеми. Сучасна світова гуманістика, країни-учасниці Болонського процесу виходять з того, що саме людина, її права та обов'язки, запити і потреби мають перебувати в центрі держави і суспільства. Ідея олюднення усього простору соціальних відносин, визнання неповторності, самобутності кожної людини за вищу цінність визначає як стратегічну мету демократичної держави, так і зміст політично-економічної, духовно-культурної, морально-правової діяльності. Гуманітарна освіта у цьому процесі має бути тісно пов'язана із фаховою. Вона є вирішальною ланкою в освітянській системі де готується нова генерація української інтелігенції, ядро національної інтелектуальної еліти – Учитель.

Питанням гуманітарної освіти учителя у філософському, психолого-педагогічному контексті присвятили свої праці: В. Андрущенко, Г. Балл, М. Берулава, І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Краєвський, А. Кузьмінський, П. Матвієнко та ін. Вчені доводять, що зацікавленість лише професійною підготовкою негативно позначається на духовній сфері людини і суспільства. У вчителя повинні бути емпатія і рефлексія, вміння приносити радість собі й іншим. Все це становить смисл педагогічної діяльності і самого життя.

Метою цієї статті є з'ясування ролі і місця гуманітарної освіти у підготовці майбутнього учителя, визначення складових її якості.

Гуманітарна освіта – це сукупність знань у галузі соціально-гуманітарних наук і пов'язаних з ними практичних навичок і вмінь.

Метою гуманітарної освіти є духовна культура, в якій особистість відтворює себе у своїй людській цінності, в повноті своїх внутрішніх переживань, роздумів і мрій, пізнає суспільство на різних етапах його історії, осмислює феномен культури, що дає змогу адаптуватися до сучасного глобалізованого світу. Особливе навантаження в цій галузі належить предметам філософії, історії, українській мові, історії культури й культурології, політології і соціології, психології і педагогіці, етиці й естетиці, правознавству та ін. Останнім часом відбувається активний процес наповнення гуманітарним змістом не лише соціально-гуманітарних, а й природничих дисциплін. Утім викладання та засвоєння гуманітарних дисциплін майбутніми вчителями, як засвідчує практика, сьогодні не може задовольняти. Отже, постає проблема якості гуманітарної освіти.

Якість – це філософська категорія. Вперше її намагався проаналізувати давньогрецький мислитель Арістотель, який визначив це поняття як "... видову відмінність", отже, як "ту видову ознаку, яка робить відмінною цю родову сутність у

її видовій своєрідності від іншої сутності, що належать до того ж роду” [2, с.165]. Мислитель вважав, що “своєрідною ознакою якості може вважатися та обставина, що про подібне і неподібне говорить лише стосовно нього” [1, с.32]. Поняття “якість” знайшло ґрунтовний розвиток у німецького філософа Г. Гегеля, який писав: “Якість є передусім тотожна з буттям визначеність, тому дещо перестає бути тим, чим воно є, коли воно втрачає свою якість” [5, с.216]. Категорія якості відображає важливий бік об’єктивної діяльності об’єкта – визначеність. Одночасно з цим філософи доводили, що саме якість є основою для виявлення сутності й розвитку духовної й матеріальної культури.

У тлумачному словнику В. Даля знаходимо таке трактування поняття “якість”: властивість чи належність, все, що становить сутність особи чи предмета” [6, с.99].

На основі наведених понять можна говорити про те, що *якість гуманітарної освіти* майбутнього учителя визначається результативністю, збалансованою відповідністю гуманітарного освітнього рівня численним потребам, цілям, умовам, затвердженим освітнім нормам і стандартам, яка встановлюється для виявлення причин порушення цієї відповідності та управління процесом поліпшення встановлення якості освіти. Як зазначає М. Вишневський “якість освіти виражає рівень засвоєння культури й ефективність участі у культуротворчості. Культура виступає як певна цілісність, або система, яка внутрішньо диференційована і включає в себе цілу низку, як правило, нечітко розмежованих елементів. Якщо визнати, що якість освіти людини як особистості і як спеціаліста, не зводиться до сукупності часткових характеристик його знань і умінь, то звідси випливає висновок: просте нарощування суми подібних складових може і не призвести до бажаного цілісного результату” [4, с.66].

Сказане наводить на думку, що, по-перше, рівень гуманітарної освіти майбутнього учителя повинен закладатися ще в школі; по-друге, відбір на вчительську професію має здійснюватися за принципом природо- й культуровідповідності, внутрішнього покликання особистості. Сьогодні ні для кого не секрет, що цей принцип значною мірою порушується, а тому учительську професію часто здобувають випадкові молоді люди, які до неї не мають ні здібностей, ні задатків. Згідно проведеного нами опитування, лише 28-30 % студентів педагогічних закладів обрали цей фах самостійно. Причому ті, хто не розчарувався у виборі на четвертому курсі становлять 25-26 %. Значний відсоток випускників вищих педагогічних закладів пориває з обраною професією назавжди.

Якість гуманітарної освіти забезпечується її *змістом*, який визначено в освітньо-кваліфікаційних характеристиках стандартів освіти. Обсяг і характер змісту визначається цілями і завданнями, що відповідають потребам суспільства, типом і рівнем освітньої установи, змістом навчальних дисциплін, а також віковими і пізнавальними можливостями тих, що навчаються.

Виділяються різні рівні формування змісту гуманітарної освіти: теоретичний у вигляді системного узагальнення; на рівні навчальної дисципліни; на рівні навчального матеріалу, фіксованого в підручниках і посібниках. Зміст гуманітарної освіти, її організація і методи перебувають у стадії неперервного оновлення, орієнтуються на прогнозовані наукою і практикою перспективи. Утім зазначимо, що часто-густо за так званими новими формами приховується старий зміст, відбувається викривлення тих чи інших історичних культурологічних фактів, переписування підручників відповідно до того чи іншого політичного замовлення тощо.

Вирішальне значення у засвоєнні складного змісту гуманітарної освіти, в реалізації сучасних принципів організації навчально-виховного процесу належить взаємопов'язаній та взаємозумовленій діяльності викладачів і студентів. Сучасні підходи до способів викладання гуманітарних дисциплін визначаються вченими у руслі *субстанційності* та *операційності*. Зазначимо: якщо викладання спеціальних дисциплін побудовано переважно за операційним принципом – через поступове розгортання, скорочене повторення процесу відкриття явищ чи процесів, які вивчаються, то вивчення гуманітарних дисциплін головним чином здійснюється за субстанційним принципом. Проте недосконалість його застосування може призводити до механічного засвоєння без контекстної інформації. Тоді втрачається головна якість дослідника – вміння бачити альтернативи [7, с.100].

Водночас хочемо наголосити й на такому: сьогодні продуктивність підготовки майбутнього вчителя має базуватися не лише на інтегративності гуманітарних дисциплін, а й на діалектичному взаємозв'язку гуманітарного і “негуманітарного” знання. Слово “негуманітарного” беремо в лапки тому, що справжнє знання не може не мати гуманітарного смислу, оскільки воно спрямоване на духовне збагачення людини. Не слід забувати, наприклад, про те, що протягом століть математика була однією із гуманітарних дисциплін. Своєю чергою, гуманітарна освіта не виключає, а навіть вимагає ґрунтового знання учителем фізики, хімії, математики тощо. Д. фон Нейман вважав, що математика, як і мистецтво, послуговується майже виключно етичними мотивами. Загальновідомо, що Спіноза будував свою естетичну систему на засадах геометрії. Декарт, Кант, Лейбніц для обґрунтування гармонії Всесвіту застосовували не лише фізику, астрономію, а й філософію, математику. Натомість ми сьогодні споглядаємо ситуацію, коли шкільна й університетська освіта намагаються нехтувати гуманітарним дискурсом. Ця складна і багатогранна проблема, як стверджує відомий соціолог професор М. Покровський, пояснюється тим, що “суспільство все більшою мірою фокусується на бізнес-цінностях, комерції, “корисному знанні”, що майже автоматично призводить до зниження або анігіляції і гуманітарного і гуманістичного дискурсу [8, с.95].

Перетворення безкультур'я в норму життя і незатребуваність інтелектуальних зусиль на практиці призводить до депрофесіоналізації гуманітарного знання. Знання може бути достовірним лише тоді, коли воно перевірено, тобто осмислено, якими саме шляхами і засобами воно здійснювалося і які можливості досягнення істини на базі цих шляхів і засобів. Тому на етапі навчання у ВНЗ головна увага повинна зосереджуватися не стільки на тому, щоб студент засвоїв необхідну інформацію, базу даних, скільки на формуванні потреби творчого і критичного мислення, діяч і вчинках у постійному прагненні до професійного зростання, компетентності, педагогічної майстерності. Надзвичайно важливим тут є підготовка майбутніх вчителів до моделювання педагогічних ситуацій, вміння застосовувати набуті знання і навички не лише у навчальній, а й виховній роботі. А це вимагає ґрунтовної, всебічної психолого-педагогічної підготовки.

Однак останнім часом у класичних університетах погіршилася не лише психолого-педагогічна, а й гуманітарна підготовка майбутнього учителя в цілому. Це негативно позначилося на можливостях упровадження позитивних педагогічних надбань минулого у сучасний навчальний процес. Така ситуація склалася у результаті введення в дію наказу № 642 МОН України від 09.07.2009 р. “Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента”. Згідно цього наказу предмети психологія і педагогіка у негуманітарних ВНЗ втратили

статус нормативних дисциплін. У педагогічних вищих навчальних закладах цей статус втратили поза 10 навчальних дисциплін.

З іншого боку, викристалізуються й позитивні факти. Аналіз навчальних планів і програм педагогічних університетів свідчить про те, що в них простежуються більш широкий вибір предметів у системі гуманітарної та соціально-економічної підготовки майбутніх учителів. До предметів, які сутнісно підсилюють культурологічну підготовку майбутнього учителя, отже, активно сприяють формуванню його умінь і навичок відносимо: “Історію театру”, “Риторичку”, “Етнологію України”, “Історію мистецтв” та ін. Утім тут є свої проблеми. Одна із них – це недостатня фахова підготовка майбутнього вчителя до викладання названих предметів. Зауважимо й таке. Останнім часом у загальноосвітніх середніх школах врешті-решт введено предмет християнської етики. Сам факт є позитивним, але належної підготовки майбутній учитель до викладання цього предмету не має. Сьогодні цей предмет у кращому випадку викладає вчитель історії, а часто-густо той учитель, якого “довантажують”, оскільки не вистачає годин. В результаті губиться добра справа. До всього потрібне належне фахове забезпечення.

На етапі професійної діяльності найбільш сутнісними виступають самоактуалізація, самореалізація і самопрезентація учителя, його практичне застосування, знання, уміння, навички, інтуїцію з метою гуманізації процесу навчання, розвитку, виховання цілісної особистості.

Загальновідомою є думка: для того щоб якісно, творчо навчати учитель сам має бути високоосвіченим і добре вихованим. Тоді він буде здійснювати позитивний вплив на особистість вихованця.

У руслі гуманістичної парадигми розвиток особистості буде продуктивним за умов реалізації таких позицій.

1. Пріоритетною повинна бути орієнтація майбутнього учителя на трансцендентні мотиви життєдіяльності.

2. Конструктивний вплив на становлення особистості учителя можливе лише при врахуванні її індивідуальності.

3. Розвиток особистості повинен здійснюватися виходячи із уявлення про активний, творчий характер людської психіки.

4. Розвиток особистості повинен здійснюватися не лише з опорою на раціональну, а й емоційно-почуттєву сферу.

5. Вплив професорсько-викладацького складу повинен орієнтуватися не на корекцію особистості з позицій об’єктного маніпулювання, а на створення умов для її розвитку через задоволення базових потреб, на формування механізмів самонавчання і самовиховання.

6. Розвиток особистості майбутнього учителя повинен базуватися на врахуванні того, що людина не є незмінною величиною.

7. Необхідно створювати умови для орієнтації особистості майбутнього вчителя на гуманістичні, духовно-моральні норми й установки, формування у неї внутрішнього локусу контролю.

8. Розвиток особистості буде ефективним у тому випадку, коли у ньому максимально використовуватимуться можливості наслідування продуктивним соціокультурним зразкам поведінки і діяльності, передусім творчим, гуманістично орієнтованим особистостям – їх ставленню до справи, життю в цілому.

9. Моральне і професійне становлення особистості майбутнього вчителя буде ефективним за умов забезпечення формування у неї діапазону ролевої поведінки.

10. Становлення особистості можливе лише при наявності у неї мотиваційно значущих життєвих перспектив [3, с.7].

З позицій гуманістичної парадигми, людина – творець суспільства і культури, джерело власного розвитку. Саме на це і має бути спрямована гуманітарна освіта, яка виступає рушійною силою самоактуалізації майбутнього вчителя.

На основі викладеного можна зробити такі висновки:

1. Сучасна гуманітарна освіта є важливою складовою професійної підготовки майбутнього вчителя.

2. Гуманітарна освіта перебуває у суперечливому розвитку, особливого значення у цьому розвитку набувають змістовий аспект, форми і методи викладання гуманітарних дисциплін.

3. Викладання спеціальних і гуманітарних дисциплін все більше вимагає застосування принципу інтегративності, де продуктивним є виклад матеріалу на проблемно-операційних, суб'єкт-суб'єктних засадах.

До подальших досліджень відносимо: з'ясування рефлексивного підходу у підготовці майбутнього учителя, а також можливостей використання інформаційно-комунікативних технологій у реалізації засвоєння студентами змісту гуманітарних предметів.

1. Аристотель. Категории / Аристотель; [пер. А. В. Кубицкого / ред., вступ. ст. и примеч. Г. Ф. Александрова]. – М.: Соц.-эк. изд-во, 1939. – 50 с.

2. Аристотель. Метафизика: [сочинения: в 4-х т.] / Аристотель; [ред. В. Ф. Асмус]. – М.: Мысль, 1975. – Т. 1. – 399 с.

3. Берулава М. Н. Гуманистическое образование в условиях информационной цивилизации / М. Н. Берулава // Педагогика. – 2008. – № 7. – С. 3–7.

4. Вишневский М. Качество общего образования – фундаментальное условие конкурентоспособности национальной образовательной системы / М. Вишневский // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. – Випуск № 468. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 63–71.

5. Гегель Г. Наука логики: Энциклопедия философии наук: в 3-т. – М.: Мысль, 1975. – Т.1. – 452 с.

6. Даль. Толковый словарь великарусского языка. Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа. – С. Петербург, 1981. – Т. II. Государственное издательство иностранных и национальных словарей. – Москва. – 1995. – 779 с.

7. Матвієнко П.В. Ефективність гуманітарних знань: викладання та засвоєння / П. В. Матвієнко // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2005. – № 4. – С. 95–104.

8. Покровский Н. Е. Что происходит с гуманитарным образованием? / Н. Е. Покровский // Социологические исследования. – 2005. – С. 93–98.

The article analyzes the essence and contents of humanitarian education, its role and place in the process of future teacher training. The main problems of humanitarian education improvement are highlighted, mechanisms of its interconnection with vocational education are revealed. The author proves the significance of humanistic paradigm of future teacher's personality formation.

Key words: humanitarian education, contents of humanitarian education, quality of humanitarian education, future teacher's personality, principles, forms and methods of education.